

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В ГРУЗІЇ

FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM OF BULLYING PREVENTION IN GEORGIA

Корнійченко А.О., аспірант,
асистент кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

У статті досліджено сформований у Грузії адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу, визначено його особливості та виокремлено перспективні напрями його реалізації, які можна запозичити до аналогічного вітчизняного механізму задля його вдосконалення.

З'ясовано, що у Грузії сформовано досить жорстку модель протидії та запобігання проявам насильства, зокрема булінгу, яка, з одного боку, має позитивні тенденції, а з іншого боку, викликає окремі запитання, оскільки основний акцент робиться на утвердженні суворої дисципліни та порядку, за якої здобувач освіти відчуває над собою постійний нагляд.

Визначено, що наявний адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Грузії заслуговує схвалення, однак вважаємо нецільним існування окремого центрального органу виконавчої влади на кшталт Служби мандатурі закладів освіти. З огляду на низку окремих прогресивних аспектів адміністративно-правового механізму запобігання булінгу у Грузії запропоновано на території України задля формування якісного нормативно-правового підґрунтя розробити і прийняти Кодекс про права дитини, який загалом регламентуватиме основні права і свободи дитини, визначатиме механізми їх захисту; доповнити Закон України «Про освіту» положеннями щодо заборони усіх насильницьких діянь, зокрема булінгу, стосовно учасників освітнього процесу; передбачити заходи адміністративної відповідальності для педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників за невиконання ними своїх обов'язків, у зв'язку з чим внести відповідні зміни та доповнення до ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення; запровадити при всіх закладах освіти постійні консультативні ради з питань безпечного освітнього середовища, які повинні сприяти розробленню та вжиттю антибулінгових заходів, здійснювати координаційну підтримку; запровадити при українських закладах освіти системи відеоспостереження та анонімні скриньки.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, запобігання булінгу, булінг, насилля, зарубіжний досвід, Грузія.

The article examines the administrative and legal mechanism of bullying prevention formed in Georgia, identifies its features and highlights promising areas of its implementation, which can be borrowed from a similar domestic mechanism in order to improve it.

It was found that Georgia has a rather strict model of counteracting and preventing violence, including bullying, which, on the one hand, has a call sign and, on the other hand, raises some questions, as the main emphasis is on strict discipline and the order in which the student feels under constant supervision.

It is determined that the existing administrative and legal mechanism to prevent bullying in Georgia deserves approval, however, at the same time; we consider it inexpedient to have a separate central executive body such as the Mandate Service of educational institutions. At the same time, taking into account a number of some progressive aspects of the administrative and legal mechanism to prevent bullying in Georgia, it is proposed in Ukraine: 1) to develop a quality legal framework, develop and adopt a Code of Children's Rights, which will generally regulate basic rights and freedoms of the child, will determine the mechanism of their protection; 2) supplement the Law of Ukraine "On Education" with provisions on the prohibition of all acts of violence, including bullying, in relation to participants in the educational process; 3) provide for measures of administrative responsibility for pedagogical, scientific-pedagogical and scientific workers, for non-fulfillment of their duties, and, in this regard, make appropriate changes and additions to Art. 173-4 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses; 4) to introduce permanent advisory councils on safe educational environment at all educational institutions, which should promote the development and implementation of anti-bullying measures, provide coordination support; 5) to introduce video surveillance systems and anonymous boxes at Ukrainian educational institutions.

Key words: administrative and legal mechanism, bullying prevention, bullying, violence, foreign experience, Georgia.

Постановка проблеми. Для будь-якої сучасної країни булінг – це насамперед соціально-негативне явище, яке несумісне зі стандартами та принципами демократичної, соціальної, правової держави; явище, яке у всіх своїх проявах порушує права та свободи учасників освітнього процесу; явище, з яким необхідно боротися всіма можливими засобами й способами. З огляду на зазначене кожна цивілізована держава проводить відповідну політику, яка передбачає використання комплексу інструментів та заходів, перш за все правових. Зокрема, здійснюється правове регулювання, розробляються концепції, стратегії та національні плани дій, формується нормативно-правове підґрунтя.

Водночас мета процесу запобігання булінгу у будь-якому разі зводиться до єдиного знаменника незалежно від того, в якій країні він реалізується, а саме до стану, за якого феномен булінгу має не глобальний, а поодинокий характер. Методи досягнення відповідного результату та шлях до нього вибирається кожною країною індивідуально, тому дієвість та ефективність національного регулювання у кожній окремій державі можуть суттєво різнитися. Таким чином, пошук підходів до розвитку та вдосконалення адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні неможливий без урахування перспективного зарубіжного досвіду й здобутків окре-

мих держав у цьому напрямі, серед яких особливої уваги заслуговує Грузія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового механізму стали предметом наукових досліджень таких науковців, як С. Алексєєв, О. Бандурка, Ю. Битяк, О. Безпалова, В. Галуцько, З. Гладун, І. Голосніченко, В. Горшенев, Є. Додіна, Л. Князька, С. Ківалов, В. Колпаков, Л. Матвєєва, О. Остапенко, В. Селіванов, С. Стеценко, О. Скакун, Х. Ярмачі. Питання булінгу висвітлені у працях Т. Алексєєнко, А. Губко, Е. Воронцової, О. Корміло, О. Новікової, Н. Прібиткової, К. Плутицької, С. Поляруш та інших учених. Однак проблематика реалізації адміністративно-правового механізму запобігання булінгу як в Україні, так і в іноземних державах не знайшла свого місця у сучасних наукових розробках, у зв'язку з чим актуалізується необхідність проведення нашого дослідження.

Метою статті є дослідження сформованого у Грузії адміністративно-правового механізму запобігання булінгу, визначення його особливостей та виокремлення перспективних напрямів його реалізації, які можна запозичити до аналогічного вітчизняного механізму для його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Грузії, як і в більшості країн світу, національна система законодавства побудована на основі та відповідно до Основного

Закону. Так, Конституція Грузії (груз. საქართველოს კონსტიტუცია) закріплює, що кожен має право на освіту та вибір її форми (ст. 27), а також проголошує право на рівність усіх перед законом та забороняє будь-які прояви дискримінації (ст. 11). Стаття 30 Конституції окремо наголошує на тому, що права дітей охороняються законом [1]. Отже, Основним Законом Грузії утверджується загальнонаціональний пріоритет дитинства та підкреслюється, що права відповідної категорії осіб обов'язково потребують додаткового гарантування й забезпечення.

За таких обставин у Грузії задля забезпечення благополуччя дитини прийнято Кодекс про права дитини (груз. ბავშვის უფლებათა კოდექსი), який регламентує основні права та свободи дитини, а також утворює правову основу для функціонування системи їх захисту. Окрім цього, ключовими цілями Кодексу визначено реалізацію прав і свобод дитини; забезпечення найкращих інтересів дитини; захист її гідності; охорону її добробуту; її безпеку, життя та здоров'я; реалізацію та захист права на освіту й розвиток та інші інтереси, але на засадах рівності з іншими дітьми [2].

Кодекс про права дитини, зокрема, проголошує, що гідність дитини є недоторканою (ст. 4); гарантує право на рівність та захист від будь-яких проявів дискримінації (ст. 7); додатково проголошує право на освіту (ст. 10, 35) та закріплює неприпустимість насильства щодо дітей у системі освіти (ст. 38); визначає право дитини на захист від усіх форм насильства (ст. 53); регламентує заходи щодо запобігання насильству стосовно дітей (ст. 60).

Водночас змістовний аналіз зазначеного Кодексу показав, що законодавець під час визначення окремих норм щодо насильства в освітньому середовищі не використовує термін «булінг», а послуговується більш традиційними його синонімами. Так, ч. 1 ст. 38 Кодексу про права дитини передбачає, що освітні програми мають сприяти запобіганню та припиненню насильства щодо дітей, зокрема цькуванню (утискам) та ігноруванню інтересів дитини [2]. Водночас наведена стаття Кодексу забороняє вжиття в закладах освіти будь-яких насильницьких заходів для підтримки дисципліни, а також застосування фізичних чи будь-яких інших покарань, які принижують гідність дитини.

Окрім іншого, Кодекс про права дитини Грузії зобов'язує усі заклади освіти впроваджувати програми та механізми запобігання насильству стосовно дітей і серед дітей, зокрема цькуванню (утискам), а також закріплює обов'язок щодо належного реагування на відповідні обставини, зокрема, через спеціальні «гарячі» телефонні лінії. Водночас визначається, що в закладах освіти вибирається спеціальний координатор, який є уповноваженою особою з питань протидії та запобігання насильству щодо дітей (ч. 4 ст. 2–5 ст. 38) [2]. Зі змісту аналізованого Кодексу вбачається, що програми та механізми запобігання насильству щодо дітей, зокрема булінгу, а також порядок належного реагування на такі факти мають розроблятися Міністерством освіти, науки, культури та спорту Грузії, тобто профільне міністерство у сфері освіти Грузії розробляє необхідну правову базу для запобігання булінгу, а завдання щодо її впровадження покладається безпосередньо на заклади освіти.

Детальніше право дитини на захист від усіх форм насильства розкрито у Главі 8 Кодексу про права дитини Грузії. Зокрема, ст. 53 передбачає, що кожна дитина має право бути захищеною від фізичного та психологічного насильства, примусу, цькування (утисків), завдання ушкоджень, ігнорування, недбалого ставлення, тортур, експлуатації та будь-яких інших проявів насильства в сім'ї, школі чи інших місцях, у тому числі в інтернет-просторі (тобто маються на увазі відсилання до проблеми кібербулінгу). Стаття 60 регламентує питання відповідної превенції та закріплює обов'язок держави вживати різноманітних

заходів, необхідних для подолання явища насильства над дітьми [2].

Таким чином, Кодекс про права дитини Грузії, на нашу думку, є досить вдалим нормативно-правовим актом, який характеризується комплексністю та охоплює усі ключові сфери, пов'язані з правами та свободами дитини, в тому числі запобіганням та протидією різноманітним проявам насильства щодо дітей, зокрема булінгу, тому вважаємо за доцільне перейняти відповідний зарубіжний досвід та розробити й прийняти в Україні Кодекс про права дитини, який ґрунтовно врегулюватиме відповідні питання, а також дасть змогу сформувати надійний правовий базис щодо запобігання булінгу в Україні. Водночас, на нашу думку, ключові позиції чинного Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III, який частково регламентує аналогічні питання, можуть бути покладені в основу запропонованого Кодексу.

Ключові аспекти державної політики Грузії у сфері запобігання булінгу визначені Національною стратегією запобігання насильству, яка, зокрема, до основних цільових напрямів відносить профілактику шкільного насильства. Ця Стратегія передбачає делегований спосіб реалізації державної політики у сфері запобігання булінгу. Цим документом визначено, що школа – це своєрідна платформа для діалогу, яка здатна відігравати важливу роль у запобіганні насильству загалом. При цьому держава не повинна самостійно вирішувати проблему булінгу, оскільки провідну роль у цьому процесі мають відігравати самі школи. Зокрема, Стратегія наголошує на необхідності розширення повноважень адміністрації закладів освіти та вдосконалення освітніх програм задля покращення освітньої функції [3, с. 22–23], тобто держава має створити належні умови, у тому числі правові, для запобігання булінгу, а заклади освіти мають ефективно реалізувати свої функціональні обов'язки задля гарантування якості та безпеки освітнього процесу. У цьому контексті основними інструментами запобігання булінгу є інформаційно-просвітницькі заходи й індивідуальна виховна робота з учнями та педагогічним складом.

За таких обставин ст. 8 Закону Грузії «Про загальну освіту» (груз. ზოგადო განათლების შესახებ) від 8 квітня 2005 року № 1330 передбачає, що школи вправі встановлювати недискримінаційні та нейтральні правила для учасників освітнього процесу [4], які можуть включати різноманітні напрями, у тому числі щодо запобігання булінгу, тобто вбачається, що заклади освіти у Грузії мають досить широкую автономію.

Додатково ч. 1 ст. 20 Закону «Про загальну освіту» визначає, що в школах категорично забороняється використання будь-якого насильства стосовно учасників освітнього процесу. Водночас задля гарантування повноцінної безпеки та підтримання порядку у закладах освіти Грузії, згідно зі ст. 48-1 цього ж Закону, Міністерством освіти, науки, культури та спорту Грузії утворюється Служба мандатурі закладів освіти, яка є спеціальним органом у сфері протидії та запобігання будь-яким проявам насильства в освітньому середовищі [4]. Мандатурі, як вбачається з аналізу положень Закону Грузії «Про загальну освіту», фактично є шкільною поліцією, основною метою якої є охорона громадського порядку та забезпечення безпеки учасників освітнього процесу.

Повноваження відповідної служби визначені Законом Грузії «Про загальну освіту» та деталізовані Наказом Міністра освіти, науки, культури та спорту Грузії «Про затвердження положення про юридичну особу публічного права – Служби мандатурі закладів освіти» від 12 липня 2019 року № 141/Б, а також окремі процедурні аспекти визначені у Наказі Міністра освіти, науки, культури та спорту Грузії «Про затвердження правил охорони громадського порядку та забезпечення безпеки в закладах освіти» від 29 січня 2019 року № 06/Б.

Відповідно до зазначених документів Служба мандатурі закладів освіти має право здійснювати свою діяльність у всіх загальноосвітніх закладах (школах) на договірній основі. Як зазначалось, основною метою окресленої служби є охорона громадського порядку та забезпечення безпеки учасників освітнього процесу, однак, окрім цього, її повноваження включають співпрацю з усіма школами та іншими аналогічними закладами освіти, що проводять освітню діяльність відповідно до Закону Грузії «Про загальну освіту»; надання за необхідності психологічної підтримки здобувачам освіти, їх батькам або особам, що їх замінюють, а також працівникам закладів освіти; координацію діяльності психологів, які працюють у закладах освіти, надання їм інформаційної підтримки; систематичне проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, а також вжиття інших заходів щодо профілактики насильства, в тому числі булінгу; проведення різноманітних тренінгів та семінарів для працівників закладів освіти, насамперед для педагогічного складу; надання рекомендацій керівництву закладів освіти щодо вдосконалення системи запобігання насильству та покращення рівня безпеки закладу освіти; контроль за діяльністю мандатурі (тобто працівників служби – «шкільних поліцейських»), а також розгляд відповідних скарг на цих осіб [4; 5; 6; 7].

Загальний контроль та координацію діяльності Служби мандатурі закладів освіти здійснює Міністр освіти, науки, культури та спорту Грузії, тобто Служба мандатурі закладів освіти є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується зазначеним міністром.

Безпосередньо мандатурі (шкільний поліцейський) – це дієздатна, без судимостей фізична особа, яка досягла 21-річного віку, має повну загальну та професійну освіту або вищу освіту, володіє державною мовою, має належну фізичну підготовку та пройшла спеціальний курс підготовки (ст. 2, ч. 3 ст. 48-1 Закону Грузії «Про загальну освіту»). Згідно зі ст. 48-3 зазначеного Закону, мандатурі має такі права та обов'язки:

1) припиняти правопорушення, які трапились та щодо яких йому стало відомо; обов'язково інформувати правоохоронні органи, насамперед національну поліцію, про відповідні ситуації;

2) налагоджувати взаємовідносини, взаємодіяти з усіма здобувачами освіти, насамперед із тими, що мають девіантну поведінку, а також проводити індивідуальні виховні бесіди та наглядати за ними;

3) інформувати батьків або осіб, які їх замінюють, та адміністрацію закладу освіти про осіб, які мають девіантну поведінку;

4) сприяти захисту здобувачів освіти;

5) проводити інформаційно-просвітницькі заходи, а також усіма можливими методами запобігати булінгу;

6) виконувати роль медіатора між сторонами, які конфліктують, сприяти вирішенню конфліктних ситуацій;

7) брати участь у зустрічах з батьками або особами, які їх замінюють, батьківських зборах тощо;

8) охороняти порядок та забезпечувати дотримання дисципліни в закладі освіти;

9) складати облікові листи про правопорушення у межах своєї компетенції та вести відповідну електронну інформаційну базу щодо виявлених у закладі освіти порушень;

10) за потреби здійснювати безконтактний поверхневий огляд з використання металодетектора [4].

Окрім цього, Закон передбачає навіть крайні заходи, а саме використання мандатурі фізичної сили (ст. 48-6), зокрема за необхідності припинення порушення, яке загрожує життю учасника освітнього процесу.

Водночас Закон Грузії «Про загальну освіту» передбачає, що задля охорони порядку та забезпечення безпеки у закладах освіти встановлюються системи постійного відеоспостереження (ч. 17 ст. 20), адміністрування яких

здійснюють мандатурі (ч. 1 ст. 48-3). Коли в закладі освіти відсутні мандатурі (наприклад, школа не уклала договір про надання відповідних послуг), ці обов'язки покладаються на спеціально уповноважену особу, яка визначається керівником закладу освіти (ст. 20) [4].

Додатково вживати заходів щодо протидії та запобігання булінгу в закладах освіти Грузії можуть спеціальні консультативні ради з питань безпеки, утворення яких передбачено Наказом Міністра освіти, науки, культури та спорту Грузії «Про затвердження правил охорони громадського порядку та забезпечення безпеки в закладах освіти» від 29 січня 2019 року № 06/Б [6]. Згідно із зазначеним нормативним актом, керівник закладу освіти вправі утворити окремий колегіальний орган, який забезпечуватиме вирішення питань щодо безпеки освітнього процесу та сприятиме профілактиці насильства в школі, зокрема шляхом вироблення рекомендацій.

Також чинним законодавством Грузії закріплюється заборона ігнорування фактів булінгу чи кібербулінгу. Так, будь-яка особа, яка стала свідком або іншим шляхом отримала відомості про відповідні прояви насильства, повинна негайно проінформувати про це мандатурі, а якщо він відсутній, то спеціального координатора та адміністрацію закладу освіти, які мають здійснити належне реагування та повідомити представників національної поліції [6]. Окреслений обов'язок частково підкріплений нормою Кодексу про адміністративні правопорушення Грузії, ст. 176-2 якого визначає, що невиконання суб'єктом (мандатурі закладу освіти, спеціальним координатором, іншою особою, яка забезпечує підтримку безпеки в закладах освіти) зобов'язання щодо виявлення насильства над дітьми та серед дітей, а також щодо надання інформації про такі факти тягне за собою попередження або штраф [8]. Водночас інші санкції Кодексу про адміністративні правопорушення Грузії не передбачає, зокрема за безпосереднє здійснення булінгу, тобто концепція запобігання булінгу у цій країні зводиться до інформаційно-просвітницьких заходів та дисциплінарних методів впливу.

Вважаємо, що означений напрям є досить позитивною тенденцією адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Грузії, тому означені аспекти доцільно запровадити на території України. Зокрема, слід передбачити заходи адміністративної відповідальності для педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників за невиконання ними своїх обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 54 вітчизняного Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII, зокрема щодо захисту здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства; повідомлення керівництва закладу освіти про факти булінгу (цькування), свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб. У зв'язку з цим пропонуємо внести належні зміни та доповнення до ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X.

Ще одним елементом механізму запобігання булінгу є анонімні скриньки, які обов'язково встановлюються на всіх поверхках закладу освіти та щоденно перевіряються [6].

Висновки. Таким чином, у Грузії сформована досить жорстка модель протидії та запобігання проявам насильства, в тому числі булінгу, яка, з одного боку, має позитивні тенденції, а з іншого боку, викликає окремі запитання, оскільки основний акцент робиться на утвердженні суворої дисципліни та порядку, за якої здобувач освіти відчуває над собою постійний нагляд.

Водночас у Грузії сформовано розвинуту нормативно-правову базу, яка охоплює усі ключові сфери щодо булінгу, а також визначає механізм протидії ньому й запобігання його. Розглянуті нормативно-правові акти закріплюють абсолютну заборону будь-якого насильства в закладах освіти та встановлюють обов'язок повідомлення про відповідні прояви до компетентних органів.

Ключовими суб'єктами публічної адміністрації у цьому контексті виступають Міністерство освіти, науки, культури та спорту Грузії і Служба мандатурі закладів освіти.

Серед інших профільних суб'єктів, які не належать до органів публічної адміністрації і мають функціонувати при кожному закладі освіти, є спеціальний координатор з питань протидії та запобігання насильству в закладах освіти й спеціальні консультативні ради з питань безпеки.

Загалом, на нашу думку, наявний адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Грузії заслуговує схвалення, однак вважаємо недоцільним існування окремого центрального органу виконавчої влади на кшталт Служби мандатурі закладів освіти, адже, по-перше, для ефективного функціонування та утримання розгалуженої системи цієї служби, яка представлена у більшості загальноосвітніх закладів, потрібні значні кошти; по-друге, постійне утворення функціонально-цільових органів сприятиме перевантаженості системи органів центральної виконавчої влади; по-третє, фактично її діяльність матиме результат, але також створюватиме атмосферу психологічного тиску та страху для здобувачів освіти; по-четверте, основні повноваження

мандатурі можуть здійснювати спеціальні координатори з питань протидії та запобігання насильству.

З огляду на низку окремих прогресивних аспектів адміністративно-правового механізму запобігання булінгу у Грузії, вважаємо за доцільне запропонувати на території України задля формування якісного нормативно-правового підґрунтя розробити і прийняти Кодекс про права дитини, який загалом регламентуватиме основні права й свободи дитини, визначатиме механізм їх захисту; доповнити Закон України «Про освіту» положеннями щодо заборони усіх насильницьких діянь, у тому числі булінгу, стосовно учасників освітнього процесу; передбачити заходи адміністративної відповідальності для педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників за невиконання ними своїх обов'язків, у зв'язку з чим внести відповідні зміни та доповнення до ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення; запровадити при всіх закладах освіти постійні консультативні ради з питань безпечного освітнього середовища, які повинні сприяти розробленню та проведенню антибулінгових заходів, здійснювати координаційну підтримку; запровадити при українських закладах освіти системи відеоспостереження та анонімні скриньки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція Грузії : Конституционный Закон Республики Грузия от 24 августа 1995 года / საქართველოს კონსტიტუცია 24/08/1995. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>.
2. Кодекс о правах ребенка : Закон Грузии от 20 сентября 2019 года № 5004-ლს / ბავშვის უფლებათა კოდექსი 20/09/2019 № 5004-ლს. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4613854?publication=1>.
3. Рабочая версия Национальной стратегии предотвращения насилия / ძალადობის პრევენციის ეროვნული სტრატეგიის სამუშაო ვერსია. URL: http://gov.ge/files/405_45784_336176_%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%90.pdf.
4. Об общем образовании : Закон Грузии от 8 апреля 2005 года № 1330 / ზოგადი განათლების შესახებ: საქართველოს კანონი 08/04/2005 № 1330. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29248?publication=87>.
5. საჯარო სამართლის იურიდიული პირის საგანმანათლებლო დაწესებულების მანდატურის სამსახურის დებულების დამტკიცების შესახებ: საქართველოს მინისტრის ბრძანება 12/07/2019 № 141/ბ. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4613224?publication=0>.
6. ზოგადსაგანმანათლებლო დაწესებულებაში უსაფრთხოებისა და საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვის წესისა და პირობების დამტკიცების შესახებ: საქართველოს მინისტრის ბრძანება 29/01/2019 № 06/ბ. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4363684?publication=0>.
7. საგანმანათლებლო დაწესებულების მანდატურის სამსახური. URL: <http://mandaturi.gov.ge>.
8. საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსი 15/12/1984. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/28216?publication=470>.